

Türk Basımında İran Devrimi: Hürriyet Gazetesi Örneği

The Iranian Revolution in the Turkish Press: Example of Hurriyet Newspaper

Erdem Güven, Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi İletişim Fakültesi, E-posta: eguven@kastamonu.edu.tr

Anahtar Kelimeler:

1979 İran Devrimi,
Ayetullah Humeyni,
Türk Basımı, İran'da
Din Adamları

Öz

Bu çalışmada İran Devrimi kısaca anlatıldıktan sonra, devrimde molla olarak bilinen din adamlarının rolüne değinilecektir. Ancak çalışmamız açısından önemli olan bu devrimin "Türk basınının amiral gemisi" olarak bilinen Hürriyet Gazetesi üzerinden Türk basımında ne şekilde yer bulduğuna değinilecek olmasıdır. Bu amaçla araştırmanın nirengi / başlangıç noktası olarak 1978 yılının Aralık ayı, bitiş tarihi olarak da devrimin en önemli dönemi olarak gösterebileceğimiz, Ayetullah Humeyni'nin İran'a geliş tarihi olan 2-4 Şubat 1979 yılı aralığı ele alınmıştır. Bu çalışmada, Türkiye'nin doğudaki en önemli ve sınırları en eski olan komşusu İran'daki hayatiyet arz eden gelişmelerin, Türkiye'nin o dönemki en önemli basın-yayın organlarından birinde nasıl ele alındığı konusuna değinilecektir.

Keywords:

1979 Iranian
Revolution,
Khomeini, Turkish
Press, Clerics in Iran

Abstract

In this research, Iranian Revolution and the effect of the clerics (a.k.a. Mullahs) at the revolution will be examined briefly. The most important subject for our research is the reaction of the Turkish newspaper Hurriyet which is known as the "Admiral ship of the Turkish press" on behalf of the Turkish press. The starting point / date of this resarch is December 1978, and the finishing point is date of Khomeini's return to Iran as a triumphant leader of the Revolution. (2-4 February 1979). In this resarch we will try to understand how Hurriyet newspaper reacted to the developments in the most important and the oldest neighbour of Turkey on behalf of Turkish press.

Giriş

Bu çalışmada İran Devrimi'ne ve bu devrimin yapısına değinilmiştir. Hürriyet Gazetesi'nin araştırmamız için seçilmesinin temel sebebi, o dönem Türk basınında ideolojik olarak “merkez”i temsil eden ve İran ile ilgili haberleri oldukça kapsamlı bir biçimde ele alan en önemli yayın olmasından kaynaklanmaktadır.

İran Devrimi'ne giden yolun ve Türk basınının “amiral gemisi” olarak nitelendirilen Hürriyet Gazetesi'nin haberleri ele alış biçiminin inceleneceği makaledeki temel amaç, Türkiye'nin doğu sınırlarında var olan böylesi bir gelişmenin “laik bir üniter devlet” olan bir devleti ne şekilde etkilediğini basın yoluyla anlamaya çalışmaktır. Şah yönetiminin yıkılacağına anlaşılması ile beraber, devrimden sonra yerine gelecek olan iktidarın nasıl bir yapıya sahip olacağına ilişkin kaygılar Türk basınına da paylaşılmıştır. Araştırmada kullanılan temel yöntem literatür tarama yöntemidir. İran Devrimi'ne ilişkin yazılmış kitapların yanı sıra, araştırmamızın ana eksenini oluşturan Hürriyet Gazetesi arşivleri, devrime ilişkin haberlerin yayınlanmaya başladığı Aralık 1978 tarihi ile Şubat 1979 aralığında incelemeye tabi tutulmuştur.

1979 İran Devrimi Öncesi Durum

İran İslam Devrimi'nde ulemanın rolünü anlayabilmek için, ruhban sınıfının sahip olduğu gücün nereden kaynaklandığını bilmemiz gerekmektedir. İran'da Şiilik 1501 yılında Safevi İmparatorluğu'nun kuruluşuyla devlet dini haline gelmiştir. Safeviler, devleti kurduktan sonra, o zamanlar nüfusunun çoğunluğu Sünni olan bugünkü İran topraklarında Şiiliği yaymak için birçok Şii-Arap din adamını ülkeye davet ettiler. Ülkeyi Şiileştirmek için yapılan bu hamle yaklaşık iki yüz yıl sürmüştür. Bunun neticesinde, Şii din adamları gündelik dini yaşam üzerinde kesin söz sahibi oldular (Arjomand, 1988: 12). Şiilikte, son İmam Mehdi'nin günü geldiğinde yeniden ortaya çıkacağına ve adil bir devlet yapılanmasını kuracağına inanılmaktadır. Öyleyse İmamların olmadığı bir yönetim, ilahi adaleti sağlayamayacaktır (Bartet, 1980: 139). Ancak Safevi Hanedanlığı döneminde On iki İmamcılığı geliştiren Şah, kendisinin yedinci imamın soyundan geldiğini, onun tarafından kutsandığını ve On İkinci İmamın yeryüzündeki temsilcisi olduğunu iddia etmekteydi. Meşruiyetini böylesi bir inançtan alan Şah'lar bu yüzden dini uygulamalar ve hukuki konularda “yanılmaz” olarak görülmekteydiler. Bu özellikleri ile İran, komşuları olan Sünni yönetimlerden ayrılmaktaydılar. 1906 Anayasa Devrimi'nde de ulemanın önemli bir rolü vardır. Devletin güçsüzlüğü, elitlerden duyulan rahatsızlıklar, ekonomik sıkıntı gibi faktörler Anayasa Devrimi'nin tetikleyicisi olarak görülebilir. Devrim, öncelikli olarak gümrük reformlarına karşı ulemanın ve çarşı esnafının birlikteliğiyle başladı ancak inisiyatif kısa zamanda daha fazla reform için Şii din adamlarına baskı yapan entelektüellerin eline geçti. Sonuç olarak, 1906 yılında Şah baskılara daha fazla dayanamayarak anayasa kurulu oluşturdu ve 1907 yılında Belçika Anayasası baz alınarak halk egemenliğini tanıyan ve iktisadi hesap verilebilirliğe dayanan bir anayasa yapıldı (Martin, 2003: 7). Homa Katouzian'a göre, İranlı anayasacıları harekete geçiren iki önemli olay mevcuttur. Bunlardan birincisi, 1904-1905 yılındaki Rus-Japon savaşında Japonya'nın Rusya'yı mağlup etmesinin sebebinin, Japonya'nın anayasal, Rusya'nın ise

baskıcı bir rejim olduğu fikri; ikincisi ise 1905 Rus Devrimi'nin İranlı entelektüelleri etkilemesidir (Katouzian, 2011: 762). Daha önce de belirtildiği gibi, din adamları, çarşı esnafı ve seküler entelektüeller farklı sebeplerle de olsa birlikte hareket etmekteydiler. Din adamları, daha fazla kontrol ve dinin etkisinin daha fazla yayılması; liberal ve radikal entelektüeller daha fazla demokrasi ve söz hakkı; çarşı esnafı ise yabancıların ekonomideki tekellerini kırmak için mücadele vermekteydiler. İran'daki böylesi bir hareketin içinde bulunan ulemadan Şeyh Fazlullah Nuri gibi isimler bir anayasanın yapılmasından yanaydı, ancak bu anayasa mutlaka İslami olmalıydı (Uyar, 2007: 9,11). Her ne kadar Anayasa Devrimi sadece ulemanın değil, daha önce belirtilen grupların da baskısı ile yapılmış olsa da, Anayasa ile beraber bir yasama organı kurma fikri radikal bir düşünceydi ve İslami hakimiyet kavramı ile tezat oluşturmaktaydı. Bilindiği üzere İslamiyet'te kanunlar, ilahi bir vahye yani Kuran'a dayanmaktaydı ve hadisler ile bunları yorumlayabilen ehil insanlarca uygulanabilirdi. Şiilikte yasama, müçtehitlerin elindeydi. Zaten Anayasa, On İki İmamcılık'ı resmi din olarak kabul etmiş ve yasamanın, bu inancın öğretilerine aykırı olamayacağını karara bağlamıştır. Meşrutiyet yönetimi, bu uyumu sağlamak için beş kişilik bir müçtehit komitesinin kurulmasını uygun bulmasına rağmen, komite ancak 1979 İran Devrimi esnasında kurulabilmiştir (Garthwaite, 2011: 194).

I.Dünya Savaşı esnasında Kaçar Hanedanı'nın merkezi otoritesi zayıflamış, ekonomik sıkıntılar baş göstermişken Kaçar Hanedanı ülkeyi yönetiyor gibi gözüксе de, aslında gerçek yöneticiler İngiltere ve Rusya idi. 1917 yılında Rusya tehlikesi ortadan kalkmışsa da İngilizler İran'ın iç işlerine daha yoğun biçimde karışır hale gelmişlerdi. Bu durum İran halkında büyük bir rahatsızlık yaratmaktaydı ve protesto gösterileri ülkenin her tarafına yayılmıştı (Arı, 2004: 196). Meşrutiyetini fiilen kaybetmiş Kaçar Hanedanlığı döneminde, 21 Şubat 1921 yılında Kazak garnizonu kumandanı General Rıza Han, 2500 askeri ile Kazvin'den harekete geçmiş Tahran'da dönemin başbakanını indirmek suretiyle yönetimi ele geçirmiş ve İran'da yeni bir dönemi başlatmıştır. İngilizler, istikrarsız bir yönetim sergileyen dönemin Kaçar Hanedanı Ahmet Şah'ın yerine güçlü bir askeri yönetimin gelmesini istemekteydi. Rıza Han, İngilizlere Ahmet Şah'ı tahttan indirmeyeceğine dair güvence vermiş olsa da, 1926 yılında taç giyerek Pehlevi Hanedanlığı dönemini başlatmıştır (Dabashi, 2007:129; Abrahamian, 2008: 85). Rıza Şah'ın öncelikli amacı, İran'da daha önceki dönemlerde başarısız bir merkezi yönetim kurmaktır. Bunun için, Kaçarların başaramadığı ve dağılmanın önde gelen sebeplerinden sayılabilecek kabilelerin güçlü siyasi otoritesini, ellerindeki toprak miktarını sınırlayıp, silahlarını toplatarak kırmayı başarmıştır. Rıza Şah'ı eleştirenler bile, İran'da birliği sağladığını kabul etmişlerdir. Rıza Han, kendisine bağlı güçlü bir ordu ve örgütlü bir siyasi bürokrasi sistemi kurarak, Batılı anlamda modern bir ülke yaratma çabasına girişmiştir.

İran Devrimi'ne giden yolda, Rıza Şah dönemine kadar devlet içinde çok önemli bir yeri olan ulemanın rolü ve etkisi azaltılmıştır. Dini mahkemeler yalnızca evlenme, boşanma ve miras davalarına bakar hale getirilmiş ve şeriat kanunlarının uygulama alanı daraltılmıştır. Ulema, yargıçlar için Tahran Üniversitesi Hukuk Fakültesi ya da dengi fakültelerden mezun olma şartı getirildikten sonra sistem dışına itilmiştir (Arı, 2004: 198-199). Rıza Şah'tan önce İran'da kaotik bir yapı mevcuttu. Öncesinde de İran'da Avrupalılar ve Hintliler yatırım yapmaktaydı ancak bu küçük bir azınlıktan ibaretti. Yani

bu döneme kadar İran'ın sanayileştiğini söyleyemeyiz. Bu durum yeni Şah'ın gelişile hızlı bir değişime uğramıştır. Rıza Şah'ın ilk beş yılı tepeden bir modernizasyon süreciyle geçmiştir. Rıza Şah, bu gelişmeleri sağlamak için sadece orduyu kullanmamış, aynı zamanda bürokrasiyi de güçlendirmiştir. Döneminde merkezden taşraya yeni yollar açılmış ve Şah'ın ordusunun gücü sadece merkezde değil en ücra köylerde bile hissedilir hale gelmiştir. Rıza Şah'ın ordusu İran'daki kabileler üstünde kontrolü sağlamaya çalışırken, hukuk reformu ruhban sınıfının etkisini yok etmeyi amaçlamıştır. Bilindiği üzere Kaçar Hanedanlığı döneminde, yargı fonksiyonları camilerden idare edilmekteydi (Clawson ve Rubin, 2005: 53-54). Bu dönemde her ne kadar şeriat yasaları varlığını sürdürüyor olsa da, Fransız hukukunun da esas alındığı seküler bir hukuksal yapı oluşturulmaya çalışılmıştır. 1925 ila 1928 yılları arasında Şah, İslami hukuka dayanan ancak Fransız Hukuk Sistemini modelleyen bir hukuk sistemini getirmek suretiyle, yeni, merkezi ve profesyonel devlet mahkemeleri oluşturmuş ve gücü din adamlarının elinden almıştır (Clawson ve Rubin, 2005: 53-54).

Bunun yanı sıra 1936 yılında çıkartılan bir yasa ile kadınların örtülü olmaları ve peçe giymeleri tamamen yasaklanmıştır. Dini eğitim yapan okullar kapanmamış olsa bile işlevsiz hale getirilmişlerdir. Bu uygulamalar neticesinde, Batılı seküler bir yapıyı hakim kılmaya çalışan Pehlevi Hanedanlığı ile gelenekselci ulema arasına aşılabilir bir duvar örülmüştür. Rıza Şah, seküler ve modern bir ulus-devlet kurma konusunda kendisine Mustafa Kemal Atatürk'ü örnek almış, özellikle 1934 yılında Türkiye'ye yaptığı ziyarette, ülkenin gelişiminden fazlasıyla etkilenmiştir. Ancak, ulema cumhuriyetçiliğe, laikleşmeye, kendi gücünü ve gelirlerini azaltacak her türlü girişime karşı durmaktaydı. Bu yüzden, Rıza Şah reformlarında Atatürk kadar cesaretli davranmamıştır. Ancak yine de Rıza Şah'ın eğitim ve hukuk alanındaki reformları, ulemanın geleneksel etkinliğine önemli bir darbe vurmuştur (Garthwaite, 2011: 211). Böylesi marjinal gelişmeler, ruhban sınıfı içinde doğal bir huzursuzluğa yol açmıştır. Şah'ın yeni oluşturduğu gruplar bu önemi ve etkinliği din adamlarının elinden almışlardır. Din adamları bu süreçte Şah'a ya da güçlü ordusuna ve bürokratik yapılanmasına karşı koyamamış ve başkaldıramamışlardır (Clawson ve Rubin, 2005: 54).

Rıza Şah'ın ekonomik, sosyal ve kültürel alanlardaki başarıları, yeni bir orta sınıfın ve işçi sınıfının oluşmasını sağlamıştır. Bu sınıflar, Şah yönetimindeki laik devlete ve İran milliyetçiliğine bağlıydılar. Ancak, ülkedeki öğrenciler ve işçiler liberal ve radikal görüşleri savunmaya başladılar. Komünizm ve sosyalizm Şah'a ve İran'ın hükümlerine karşı ideolojiler olarak görülmekteydi ancak 1921 yılında kurulan ve 1931 yılında Rıza Şah tarafından kapatılan Komünist Parti, 1941 yılında tekrar Tudeh (Kitleler) Partisi (Hezb-e Tudeh-e Iran) ismiyle kurulmuştu (Garthwaite, 2011: 214). Tudeh Partisi, İran'ın en eski partisi olmasının yanı sıra, Ortadoğu coğrafyasının ilk organize Komünist Partisi olması açısından da önemlidir. Daha sonraları Peyker, Mucahidin-e-Halk ve Fedaiyan-e-Halk gibi Marksist ve Maoçu partiler kurulmuş olsa da, Tudeh Partisi, ortodoks bir Sovyet yanlısı parti olarak İran tarihinde önemli bir yer edinmiştir (Jahanpour, 1984: 153). Tudeh'e ilişkin böyle bir parantez açmamızın sebebi, 1979 İran Devrimi'nde komünistlerin ulema ile beraber önemli bir rol oynamasıdır.

Katouzian (2011: 231), tarihçilerin Muhammed Rıza Şah'ın iktidarını iki ana

dönemde topladıklarını belirtmektedir. 1941’de başlayan ve 1953 darbesiyle noktalanan demokratikleştirme deneyimi ve 1953 ile 1979 yılları arasındaki Şah’ın diktatörlük dönemi. Muhammed Rıza Şah’ın 1949 yılında Tahran Üniversitesi’ni ziyaretinde kendisine suikast düzenlenmiş ve bu suikast sonrasında Şah’a sempatiyle bakan bir kitle oluşmuştu. Ancak yine de Şah’ın yönetimine karşı olan üç ana grubun varlığından söz edilebilir: Sol cemahta, özellikle üniversite öğrencileri ve işçiler tarafından desteklenen ve popüleritesi gün geçtikçe artan Tudeh Partisi; sağ cemahta yabancı müdahalesine ve seküler gelişime karşı olan İslamcı Fedaiyan-e-İslam; ve bu iki uç arasında denge faktörü olarak ortaya çıkan liberal, milliyetçi ve monarşi karşıtı, 1949 yılında Muhammed Musaddık’ın etrafında birleşen Milli Cephe (Jabyeh-ye Melli) bu üç önemli güç odağını oluşturmaktaydı (Daniel, 2000: 149). Musaddık’ın partisi mecliste azınlık olsa da, Şah’ı önemli bir noktadan sıkıştırmaktaydı. Musaddık, Anglo-Iranian Oil Company’ye (AIOC) verilen imtiyazların kaldırılmasını ve İran petrolünün millileştirilmesini istemekteydi. Bu istekler, sokakta sayısal gücü elinde bulunduran dini gruplar ve Tudeh tarafından da desteklenmekteydi. Tudeh’in 1946 yılında 40.000’den fazla üyesi vardı. Bunun yanı sıra 355.000 mavi ve beyaz yakalı işçi onların sendikalarına üyeydi (Miyata, 1987: 314). Bütün bu başarılı hamlelerinden sonra, sokağın gücünü de arkasına alan Musaddık, 29 Nisan 1951 tarihinde bizzat Şah tarafından başbakan olarak atanmıştır. 2 Mayıs 1951 tarihi itibarıyla AIOC millileştirilmiş ve National Iranian Oil Company (NIOC) adını almıştır (Daniel, 2000: 150). Bu noktada İngiltere, İran petrolünün yurtdışına satışına ambargo koymuş, bu durum İran halkının gün geçtikçe mutluluğunu ve gelirini azaltmıştır. Sonuç olarak İngiltere’nin desteğiyle 1953 yılında CIA İran’da bir darbe gerçekleştirmiş ve Muhammed Musaddık başbakanlıktan alınmıştır. Musaddık, öldüğü 1967 tarihine kadar önce üç yıl hapis cezasına akabinde ev hapsi cezasına çarptırılmıştır (<http://www.saylor.org/site/wp-content/uploads/2011/06/Mohammad-Mosaddegh.pdf>). Ancak bu darbeye kadar olanlar, İran’da Tudeh’le beraber din adamlarının da yeniden ön plana çıktıklarını göstermiştir. Bu olaylardan sonra Katouzian’ın “Şah’ın diktatörlük dönemi” şeklinde tanımladığı dönem başlamıştır.

1979 İran Devrimi ve Din Adamlarının Durumu

1956 ile 1976 yılları arasındaki yirmi yıllık dönem boyunca İran’daki kentli nüfus üçe katlanırken, aynı dönemde köylerdeki nüfus üçte bir oranında azalmıştır. 1960ların sonu ile 1970lerde bu kente göç neticesinde, merkezlerde dini aktivitelerin de gözle görülür bir biçimde arttığına tanık olmaktadır. II. Dünya Savaşı’nın akabindeki zaman diliminde okuryazarlığın artışı, beraberinde pek çok din adamı tarafından yazılan kitapların da eşliğinde Şii gelenekselciliğinin yükselişini getirmiştir. Dini içerikli süreli yayınlar daha yüksek tirajlara ulaşırken, yine dini içerikli kitaplar daha çok basılır ve satılır hale gelmiştir. Bununla beraber, hac görevini yerine getirenlerin sayısında gözle görülür bir artış meydana gelmiştir. Yine aynı dönemde dini teyp kasetlerinin sayısında bir patlama yaşanmıştır. 1970 yılının ortalarında dini kasetlerin kaydı ve dağıtımı ile ilgilenen en az on üç merkezin olduğu belirlenmiştir (Arjomand, 1988: 91, 93). Bununla beraber Ali Şeriatî’nin Kuran’daki mustazaf kavramına yüklediği yeni anlam ve ezilmiş kitleler retoriği devrimin merkezinde önemli bir nokta olmuştur (Arjomand, 1988: 94).

1970li yıllarda devrimin en önemli figürü Ayetullah Humeyni'nin verdiği dersler oldukça fazla sayıda dinleyici bulmaktaydı. Bu derslerde Humeyni, velayet-i fakih kuramını siyasi olarak geliştirmiş ve öğrencileri tarafından Hokoumet-e Islami adlı kitabı derlenmiş ve yayınlanmıştır. Zaten 1978-1979 yılları arasındaki devrim, Humeyni'ye velayet-i fakih kuramını ve Hokoumet-e Islami kitabındaki teorileri gerçekleştirme şansı vermiştir (Daniel, 2000: 179-180). Clawson ve Rubin'e (2005: 87) göre, "1978 yılının başlarında Avrupalı bir ülke olmaya çabalayan İran, bir yıl sonra Ayetullah Humeyni tarafından teokratik bir devlete dönüştürülmüştür. Ocak 1978 yılında Amerikan Başkanı Jimmy Carter İran'ı 'tutarlılık adası' olarak tanımlarken, iki yıl sonra 'İran'a Ölüm' sloganları atılıyordu." Humeyni, mesajlarını solcu ideologlardan ödünç almış ve mesajını yaymak için çağdaş teknolojiden yoğun bir biçimde faydalanmıştır (Takeyh, 2009: 12). 1970 yılından sonraki eserlerinde Humeyni, toplumu birbirinden ayırmış ve iki sınıfın varlığından söz etmiştir. Müstekbirlere (zalimler) karşı mustazaflar (mazlumlar), zenginlere karşı fakirler, şeytan hükümetlere karşı mustazaf milletler, saraylılara karşı gecekondulular, üst sınıfa karşı alt sınıf, aristokratlara karşı yoksullar gibi önceleri laik solcular tarafından kullanılan bazı betimlemeleri kullanmıştır. "İslam mazlumlar aittir, zalimlere değil", "Eşitlik ve sosyal adalet için İslam", İslam, gecekonduda oturanları temsil eder, sarayda oturanları değil", "İslam sınıf farklılıklarını ortadan kaldıracaktır", "Gerçek bir İslam toplumunda gecekondular olmayacaktır", "Ezilen dünya halkları birleşin!" gibi sloganlar, bu durumun göstergesidir (Abrahamian, 2002: 33-37). Muhammed Hüseyin Panahi, devrim esnasında halkı harekete geçirmek için kullanılan 4153 sloganı incelemiş ve devrimcilerin toplumun geneli için daha iyi bir ekonomik durum isteğinde olduğunu belirlemiştir (Jalaeipour, 2006: 210). Humeyni, sınıf çatışmasını kullanarak iktidara gelmiştir.

Şahlık rejimi enflasyon sorununun varlığını tüccar camiasına yüklemekteydi. Şah, büyük sermaye sınıfına karşı mücadele başlatmıştı ve orta sınıf kökenli küçük tüccar ve Bazaarileri de hedef tahtasına oturtmuştu. Lise öğrencilerinden kurulu 10.000 kişilik "Teftiş Timleri" ve SAVAK tarafından kurulan "Esnaf Şuraları" tarafından 400.000 esnafa çeşitli cezalar verilmiştir. Orta sınıfın bu şekilde yaralanması, bu sınıfın neden İran Devrimi'ne destek verdiğini de açıklayan önemli bir gelişmedir. Bununla beraber Washington artık Şah'ı kayıtsız şartsız desteklememeye başlamıştır. Bu durum devrimcilere cesaret vermiş, her şeyden önce Şah'ın gizli polis teşkilatı SAVAK'ın yenilmezliği efsanesine son vermiştir. Devrimin lideri Humeyni, Eylül 1978 tarihinde ulemaya yazdığı bir mektupta şunları belirtmiştir: "Bugün İran'da bir fırsat göze çarpmaktadır; bu fırsatı değerlendirin. (...) Siyasi partilerin yazarları bugünlerde eleştiriyorlar; ve muhalefet haykırıyor, egemen sınıf ve Şah'a mektup yazdıkları gibi mektuplara imzalarını da koyuyorlar. Siz de yazın ve Şah'ın cinayetlerini dünyaya duyurun. Eleştirilerinizi yazın ve yetkililere verin (...)" Daha önceleri oldukça pasif olan İran'daki muhalefet, örgütlü bir hale gelmiştir. Bu noktadan sonra, Humeyni Irak'tan, Şeriatmedari İran'dan hareketin Şia motifli liderliğine katılmışlardır (Fekri, 2011: 168-169).

İran Devrimi'nin Türk Basınında Sunumu: Hürriyet Gazetesi Örneği

Türkiye yanı başındaki böylesi büyük bir devrimi, bölgede ve dünyada önemli bir devlet olan İran'daki böylesi bir değişimi, nüfusunun çoğunluğu Müslüman bir ülke olarak yakından takip etmekteydi. Çalışmada, doğal olarak Türk basınının da büyük önem verdiği İran Devrimi'nin, merkezde yer alan Hürriyet Gazetesi'nde ne şekilde ele alındığına değinilecektir.

İran Devrimi'ne giden yolda, İran'la ilgili ilk haber/röportaj, 2 Aralık 1978 tarihinde yayınlanmıştır. Hürriyet Gazetesi, artık tahttan düşmek üzere olan Şah'la bir röportaj yapmıştır. Bilindiği üzere, İran Şahı, eşi Farah Diba ve önceki eşi Süreyya'nın görkemli ve fırtınalı yaşamları, her zaman Türk basınının ilgisini çekmiştir. Ünlü gazeteci Metin Toker'in Niavaran Sarayı'nda gerçekleştirdiği röportajda, Şah'ın tahtından feragat etmeyi bile düşündüğü belirtilmiş ve Şah, Yassıada'daki Adnan Menderes'le özdeşleştirilmiştir. Toker, Şah'la ilgili görüşlerini açıklarken, onun “evladını kaybetmiş ve neden benim başıma geldi?” diye soran bir babaya benzediğini belirtmektedir. Haber/röportajda, Şah Pehlevi ile gazeteci Metin Toker'in Niavaran Sarayı'nın görkemli salonunda el sıkışırken bir fotoğrafına yer verilmiştir. Toker, Şah'la ilgili gözlemlerini aktardıktan sonra, önceleri dünya siyasetinin önemli aktörlerinden biri olan ve monarşiyle yönetilen İran'ın neden Batılı güçlerce desteklenmeye devam etmediğinin cevabını aramaktadır. Şah'ın kendisinden sonra İran'ın bölüneceğine ilişkin iddialarına yer veren Toker, “bölünmüş İran'ın kimin kucağına oturacağı” sorusunu sorar.

Toker'e göre Sovyetler Birliği'nin böylesi bir durumda kendisine bir pay beklememesi mümkün değildir. Tıpkı Afganistan'da olduğu gibi İran'ı da etkisi altına almak isteyen Sovyetler Birliği, bu yolla Körfez'e, Hint Okyanusu'na ve Ortadoğu petrolüne ulaşmayı düşünmektedir. Ancak Toker, Şah'ın yıkılması planının sadece Sovyetler Birliği'nce değil, petrolün kudretine ulaşmak isteyen Anglo-Amerikan güçlerince de tezgâhlanabileceğini belirtmektedir. Hürriyet Gazetesi'nin haberine göre silahlanmaya yatırılan ve yurtdışına gönderilen milyonlarca dolar para, güçlenme hırısı içindeki Şah'ın ipini çekmiştir. Toker'e göre “sadece bir piyon olan Humeyni, Şah'ı mat etmek üzeredir.” Bununla beraber Şah, yükselen Siyonizm ve İsrail karşıtlığına rağmen İsrail'le yakın bir dostluk kurmuş ve bu durum da sol görüşlülerin de arasında bulunduğu kampın kendisine karşı çıkmasına sebep olmuştur (Hürriyet, “Şah tahtından feragat etmeyi de düşünüyor”, 2 Aralık 1978).

İran'da olaylar gittikçe kötüleşmektedir ve Hürriyet Gazetesi okuyucularına bunun sinyallerini vermektedir. Ülkede sokağa çıkma yasağı olmasına ve askerlerin havaya ateş açmalarına rağmen on binlerce göstericinin sokaklara çıktığı haberleri gelmektedir. Gazete tarafından İran'daki dinsel muhalefetin lideri olarak tanıtılan Şeyh Ayetullah Humeyni'nin Paris'ten askerlere kışlalarını terk etme çağrısına da haberde yer verilmiştir (Hürriyet, “Sokağa çıkma yasağına rağmen Tahran son üç gece cehenneme döndü”, 5 Aralık 1978). Bu haberde daha önceki bölümlerde bahsedilen İran Devrimi'nde ve İran siyasi hayatında, din adamlarının ne denli önemli bir rolü olduğuna dair belirtilen görüşlerin doğruluğu da görülmektedir.

Hürriyet Gazetesi'nin 6 Aralık 1978 sayılı nüshasının ilk sayfasında Şah'ın çevresinde subaylardan örülü bir koruma ordusuyla halkın arasına girme ve dertlerini

dinleme çabasına giriştiğini gösteren bir fotoğrafa yer verilmiştir. Gazete, bu fotoğrafın altında “Kimi anımsatıyor?” sorusunu sormuş ve Şah’ı 1960 yılı Mayıs ayında Kızılay’da gençlerle konuşmaya çalışan merhum Başbakan Adnan Menderes’le özdeşleştirmiştir. Hatırlanacağı üzere, Metin Toker’in yaptığı röportajda da Şah, Adnan Menderes’le özdeşleştirilmişti. Aynı haberin diğer bölümünde, İran’da modern kadının simgesi, Şah’ın ikinci eşi Farah Diba’nın fotoğrafına yer verilmiş ve “Tahran’da Ölürüz” cümlesi haberin manşetine taşınmıştır. Farah Diba (Pehlevi)’nin ne pahasına olursa olsun ülkesini terk etmeyeceğini “Ölürsem vatanımda öleyim” sözleriyle aktarmıştır (Hürriyet, “Farah konuştu: Tahran’da ölürüz”, 6 Aralık 1978). Bilindiği üzere İmparatoriçe Farah, tıpkı Prenses Süreyya gibi o dönemdeki Türk kamuoyunda bir magazin figürü olarak yer almaktaydı. Tabii ki böylesi bir figürün, böylesi zor bir durumda ne şekilde tepki vereceği kamuoyunca merak edilmekteydi.

7 Aralık 1978 yılına gelindiğinde İran Devrimi’nin dini lideri ve en önemli figürü Ayetullah Humeyni’nin demecine yer verilmiştir. İran’da her ne kadar denetim ve yönetim Şah’ın egemenliğinde görünüyorsa da, Humeyni istediği an İran’a dönebileceğini belirtmektedir. Sürgünde yaşadığı Fransa’dan yaptığı açıklama tam da ülkenin sevilen dini liderlerinden Şeyh Abu Ashuri’nin öldürülmesinden sonra gelmişti. Hürriyet Gazetesi, dini lider Humeyni’nin “Şah’a ateş püskürdüğünü” ve “tehdit savurduğunu” yazmıştır (Hürriyet, “Şah’a ateş püskürdü: Hiç kimse kılıma dokunamaz”, 7 Aralık 1978).

Bu haberden bir gün sonra çıkan bir haberde, İran’da çalışan ve yaşayan yabancıların artık ülkeden kaçmaya başladıkları yazılmıştır. Haberde, Tahran havaalanında ülkeden ayrılmayı bekleyenlerin oluşturduğu kalabalığın fotoğrafına yer verilmiştir. Fotoğraf “Can güvenliği yok” alt başlığıyla sunulmuştur. Şiiler için önemli bir gün olan “Aşure Günü”nün yaklaşmasıyla beraber olayların artış göstereceğinden endişe edilmektedir. Haberde İran’da yas günü olarak kutlanan Aşure Günü’nde “çok kan döküleceğine” ilişkin gözlemci raporlarına yer verilmiştir. Haberde kullanılan başlık ise oldukça endişe vericidir: “İran’da Pazar günü korkunç şeyler olacak” (Hürriyet, “İran’da Pazar günü korkunç şeyler olacak”, 8 Aralık 1978).

9 Aralık 1978 yılında ise, bir gün önceki haberin yankılarının sürmekte olduğunu görürüz. Bu kez konu Türkiye’yi de ilgilendirmektedir. Habere göre binlerce yabancı İran’dan kaçmaktadır ve İstanbul-Tahran arasında bir havayolu köprüsü kurulmuştur. İstanbul’daki otellerde boş yer kalmadığı belirtilen haberde “yarına kadar 50 bin yabancı uyruklunun kurulan havayolu köprüsüyle İstanbul’a getirileceği” açıklanmıştır. Amerikan, İngiliz, Fransız ve Hollanda havayollarının vatandaşlarını önce İstanbul’a, ardından ülkelerine taşımakta olduğu belirtilmiştir. Muharrem ayının 10. gününe tekabül eden Aşure Günü’nün tedirginliği önemli bir olay olarak Hürriyet Gazetesi’nde kendine yer bulmuştur. Haberde biri Tahran’da havaalanında oluşan kuyruk, diğeri kucağında bir bebekle apar topar uçaktan inen bir kişinin fotoğrafı olmak üzere iki fotoğraf kullanılmıştır. Fotoğraf alt başlığı olarak “Kaçan kaçana” seçilmiştir (Hürriyet, “Binlerce yabancı İran’dan kaçıyor”, 9 Aralık 1978). Bu haberlerden İran’da devrimin adım adım yaklaştığı anlaşılmaktadır.

Bu arada Şah rejimi, ülkedeki gerginlikleri azaltmak amacıyla 233 siyasi mahkumu serbest bırakma kararı almıştır. Haberde Şah’ın, bu kararı İnsan Hakları Günü dolayısıyla

aldığı belirtilmektedir. Haberde fotoğraf kullanılmamıştır (Hürriyet, “İran’da 233 tutuklu serbest bırakılacak”, 9 Aralık 1978). Bu hamle ve bu haber daha önceki bölümlerde belirtilen Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Carter’in, İran’ı insan haklarına riayet etmesi konusunda uyardığı ve bu durumun da muhalefeti cesaretlendirdiği yönündeki varsayım ile paralellik arz etmektedir.

Muharrem ayının 10. gününe denk gelen 10 Aralık 1978 tarihi, İran’da endişelerin doruğa çıktığı gündür. Türkiye’ye kaçan Amerikalıların bin dolarlık biletlerle on bin dolar ödediğinin belirtildiği haberde, İran’ın korku dolu en uzun 48 saatin içine girdiği yazılmıştır. Haber, Reuters Haber Ajansı’nın Tahran muhabirinden geçilmiştir ve “Şah’ın bütün geleceğinin bu iki gün içinde belli olacağı” belirtilmiştir. Haberde, ellerinde devrimin lideri Humeyni’nin resmini taşıyan göstericilerin fotoğrafı kullanılmıştır (Hürriyet, “Bugün 10 Muharrem İran’da endişe var”, 10 Aralık 1978). Haberin 13. sayfa, sütun 5’te yayınlanan devamında, bu iki günün Şahlık rejimi için çok kritik olduğuna ilişkin uyarının sadece Reuters muhabiri tarafından değil, Associated Press, United Press International ve Agence France Press muhabirleri tarafından da belirtildiği yazılmıştır. Haberin devamında “Aşure Günü” olarak bilinen “Yevm-i Aşere”nin ne olduğu okuyucuya aktarılmıştır (Hürriyet, “10 Muharrem”, 10 Aralık 1978).

Dış haber ajanslarından aldığı bilgiler doğrultusunda, Şah rejiminin 10 Muharrem’de yıkılma ihtimalini yazan Hürriyet Gazetesi, Aşure Günü’nde beklenen olaylar çıkmayınca 11 Aralık 1978 tarihli haberine “Şah’ın korktuğu başına gelmedi” başlığını atmıştır. Ancak, gösterilere yaklaşık bir milyon kişi katılmış ve “Kahrolsun Şah, liderimiz Humeyni” sloganları atılmıştır. Haberde ayrıca Şah’ın ve ailesinin nasıl korunduğu yazılmıştır. Haberde, Şah’ın sarayını koruyan tanklar ve şehirdeki sinema salonlarının, sinema ve bankalara zarar gelmemesi için tuğla örüldüğüne ilişkin fotoğrafları kullanılmıştır (Hürriyet, “Şah’ın korktuğu başına gelmedi”, 11 Aralık 1978).

Aşure Günü’nde Tahran’da önemli olaylar olmadığına dair haberlere rağmen, bir gün sonra Şah’ın Tahran’dan “kaçtığına” dair haberler çıkmıştır. Şah, İran’ın çeşitli yerlerindeki olaylardan sonra Şah’ın Basra Körfezi kıyısındaki yazlık sarayına kaçtığı bildirilmiştir. Yabancı gazetecilerden alındığı söylenen bu bilgiler, Hürriyet Gazetesi’nin 12 Aralık 1978 tarihli nüshasında yayınlanmıştır. Gazete, gösterilerin “dinsel gösteri” çerçevesinden çıkarak “siyasi gösteri” hüviyetine büründüğünü de belirtmektedir. Hürriyet, haber fotoğrafı olarak geleneksel kıyafetleri içinde mollaların ve arkalarında İngilizce ve Farsça “Suçlu Amerikalılar evinize gidin” pankartı taşıyan göstericilerin bulunduğu bir kareyi kullanmıştır (Hürriyet, “Şah başkent Tahran’dan kaçtı”, 12 Aralık 1978).

14 Aralık 1978 tarihinde, Hürriyet Gazetesi’nde İran’da çıkan iç savaşın haberi verilmekteydi. Tahran’da sokağa çıkma yasağının sıkı bir biçimde uygulandığı belirtilen haberde, İran’ın ikinci büyük şehri olan İsfahan’da kanın gövdeyi götürdüğü söylenmektedir. Haberde ayrıca Şah karşıtı göstericilere askerlerin yaptıkları abartılı bir biçimde anlatılmaktadır. Geleneksel kıyafetli bir din adamının önderliğinde, göstericileri gösteren bir fotoğraf ile beraber, Tahran morgundaki ölüleri gösteren ikinci bir fotoğraf haberde kullanılmıştır (Hürriyet, “Tahran morgu ceset doldu”, 14 Aralık 1978).

15 Aralık tarihli haber İran’la ilgili bir ekonomi haberidir. Haberde dünyanın ikinci

büyük petrol ihraç eden ülkesi olan İran'ın, grevler sebebiyle akaryakıt üretmediği ve bu gelir kaynağını kullanmadığı belirtilmiştir. Haberin flaşında ise Şah'ın tahttan feragat edebileceği söylentisi kullanılmıştır (Hürriyet, "İran'da halk soğuktan titriyor", 15 Aralık 1978).

İran'da devam eden genel grev neticesinde bozulan ekonomi, petrol ihraç eden ülkeyi ithal eden bir ülke konumuna getirmişti. 16 Aralık 1978 tarihli haberde, bu gidişi değiştirmek için son çare olarak askeri bir hükümetin kurulduğu ve Şah'ın haber alma örgütü SAVAK'ın başına General Muhsin Necmi'nin getirildiği belirtilmiştir. Bu arada haberde Humeyni'nin "Orduyu halkın üzerine süren Şah'ın akli dengesi bozuldu" sözleri de kullanılmıştır. SAVAK Başkanı General Muhsin Necmi'nin denetim yaparken bir fotoğrafı yayınlanmıştır (Hürriyet, "Askeri hükümet şiddete şiddetle karşılık verecek", 16 Aralık 1978).

19 Aralık 1978 tarihinde, birkaç hafta önce Nianvaran Sarayı'nda Şah'la görüşen gazeteci Metin Toker'in önemli bir yazısı yayınlanmıştır. Bu yazı gazetenin İran ile ilgili yayın politikasını da göstermesi açısından önemlidir. Baba Rıza Şah ile Atatürk'ü yaptıkları modernleşme reformları açısından kıyaslayan Toker, kılıç ve altın zoruyla din adamlarına istediğini yaptırabileceğini ve Suudi Arabistan'da olduğu gibi "bendesine haline getirebileceğini" düşünen Şah'ın ne kadar yanlıgı içinde olduğunu bugün anlaşıldığını söylemektedir. Atatürk'ün dini değil din adamlarını devreden çıkaran laiklik anlayışının ne kadar doğru olduğunu da sözlerine eklemektedir. Toker'e göre, Şahlık rejiminin yıkılması o denli önemli değildir ancak din adamlarına böylesi haklar tanımak son derece yanlıştır:

Bundan birkaç hafta evvel İran'da, gene Şah'la görüşmek üzere Nianvaran Sarayı'na giderken aklımda Şah'a "Gördünüz mü, kim haklıymış?" diye sormak vardı. Çünkü bu sarayda, kendisiyle yaptığım birkaç mülakatın sonunda sıra "Yazılmamak üzere" olan kısma geldiğinde Atatürk reformlarını tartışmıştık... Oğlu babasını haklı, Atatürk'ü hatalı buluyordu. Din adamlarını etkisiz kılmak, onları kaldırmak niyeydi? Onlardan istifade etmek lazımdı. Altın veya kılıç onları her zaman hükümdarın bendesine yapardı. Suudi Arabistan'da da böyle değil miydi? İran'ın anayasasındaki, meclisten çıkan her kanunun dine uygunluğu konusunda fetva vermeye yetkili beş kişilik din uleması heyeti bırakılmıştı. Ne zararları dokunmuştu? (Hürriyet, "İran'ın kimin eline geçeceği bizim için hayati bir sorundur", 19 Aralık 1978).

Bu haberden de anlaşılacağı üzere, Hürriyet Gazetesi, İran'daki olaylara Atatürkçü bir zaviyeden bakmakta ve İran'da Şahlık rejiminin geleceğini düşünmekten ziyade, mollaların kuracağı bir devletten çekinmekteydi.

20 Aralık 1978 günü, gazetenin birinci sayfasından Şah'ın fotoğrafıyla verilen haberde, artık tahtı bırakacağı, ancak generallerinin ona izin vermediği belirtiliyordu. Şah'ın bizzat kendi ağzından ve Japon gazetesi Mainiçi Shimbun kaynak gösterilmek suretiyle verilen haberde, Şah'ın laik muhalefet lideri Kerim Sencabi'yle görüştüğü ve bu görüşmede tahttan çekilmek istediği belirtilmiştir (Hürriyet, "Şah: Ben gideceğim generaller bırakmıyor", 20 Aralık 1978).

29 Aralık tarihinde İran'la ilgili bir ekonomi haberine rastlanmaktadır. İran'da ekonomik durumun giderek bozulduğu ve bankaların iflas ettiği belirtilmiştir (Hürriyet, "İran'da bankalar iflas ediyor", 29 Aralık 1978). Yılın son günü olan 31 Aralık 1978 tarihli nüshasında Hürriyet, Türkiye'deki olayların yanı sıra, İran'ı da baş sayfasına taşımıştır. Tebriz şehrinde Türk, İngiliz, Amerikan ve diğer ülkelerin konsoloslukları ve kültür merkezlerinin yakıldığı belirtilen haberde, Türk Başkonsolosu Ömer Kaya ve diğer iki diplomatın yara almadığı okuyucularla paylaşılmıştır. Bunun yanı sıra haberde Şah'ın annesini özel bir uçakla Los Angeles'e kaçırdığı da not edilmiştir. Haberde Şah'ın annesinin ve tank üzerinde İran askerlerinin fotoğrafları kullanılmıştır (Hürriyet, "Tebriz'de Türk Konsolosluğu yerle bir edildi", 31 Aralık 1978).

31 Aralık tarihli bir diğer önemli haber, İran'da devrimin katalizörü olarak Bazaarileri ya da İran Kapalıçarşısı esnafını gören haberdir (Hürriyet, "Kapalıçarşısı aksırsa İran nezle olur", 31 Aralık 1978). Gerçekten Bazaariler (çarşısı esnafı), daha önce de bahsedildiği gibi İran Devrimi'nde Şii din adamları sınıfıyla birlikte önemli bir rol oynamıştır. Bazaariler aynı zamanda Şii din adamlarının da en önemli destekçisi olmuşlardır.

16 Ocak 1979 tarihinde Hürriyet Gazetesi'nde artık Şah'ın gideceğine yönelik haberler yayınlanmaya başlamıştır. İran'da bu sırada olaylar devam etmekte ve aralarında Amerikan Hava Kuvvetleri eski komutanlarından Albay Martin Berkovite olmak üzere yirmiden fazla kişinin öldürülmüştür. Aynı gün ülkede yeni kurulan Şahpur Bahtiyar hükümeti güvenoyu almıştır. Associated Press ajansından alınan habere göre Şah, 37 yıllık iktidarını bırakmak üzeredir ve özel bir uçakla yerleşmeye karar verdiği ABD'ye geçmeden önce Mısır'a uğrayacak Devlet Başkanı Enver Sedat'la görüşecektir. Haber birinci sayfadan, Şah'ın el sallarken görüntülediği bir fotoğrafla sunulmuştur (Hürriyet, "Şah İran'ı bugün terk ediyor, 16 Ocak 1979).

Bir gün sonraki baskısında Hürriyet Gazetesi, Şah'ın gidişini birinci sayfadan neredeyse tam sayfa görmüştür. Devrimin en önemli günü ve ayağı olan İran Şahı'nın ülkesinden ayrılması, Hürriyet tarafından da titizlikle incelenmiştir. Gazete, Şah'ın ülkesini terk etmesini üç ayrı fotoğrafla servis etmiştir. Bunlardan birisi Şah'ın resmi üniformalı bir fotoğrafı, diğeri İran'da modernliğin simgesi olan hanedan ailesinin bir fotoğrafı, son olarak da İran'dan bir çatışma anının karesidir. Şah'ın İran'ı terk ediş hikayesi, gazete tarafından olabildiğince duygusal bir dille aktarılmıştır:

Başını gereğince dik tutmaya çalışıyordu. Kendisini uğurlamak için havaalanında biriken bir avuç yakını ve iki gazeteciyle göz göze gelmemek için çaba harcadığı görülüyordu. Çok sevdiği Hazar Gölü kıyılarından aldığı "Bir avuç" vatan toprağını yanına almıştı. Uçağın merdivenlerine doğru yürüdü. Sonra birden sarsıldı. Döndü. El salladı. Gözlerinden yaşlar süzülüyordu. (Hürriyet, "Şah gitti", 17 Ocak 1979).

Gazete ayrıca Türkiye'yi ilgilendiren iki konuyu daha gündeme getirmekteydi. Bunlardan birincisi Büyükelçimizden gelen bir uyarıydı. Büyükelçiye göre İran bir iç savaşın eşiğindedi ve diplomatlarımızın çocukları ve eşleri Türkiye'ye getirilmişti. Bununla beraber tehlikenin ortasındaki on beş bin Türk işçisinin hava ve kara yoluyla Türkiye'ye dönmeleri gerekmekteydi (Hürriyet, "Şah gitti", 17 Ocak 1979). Bu arada,

1979 İran Devrimi'ne kadar Türk-İran ilişkilerinde bir sorun yaşanmamıştı. Ancak yeni yönetimin nasıl bir rota izleyeceği, dahası yeni yönetimin kimlerden oluşacağı Türkiye için önem arz etmekteydi. Şah sonrası İran-Türkiye ilişkileri hem Türk dışişlerinin hem de Türk medyasının yakından izlediği bir konuydu. 1979 İran Devrimi, Türk-İran ilişkilerinin durağan yapısına karşı ilk önemli tehdit olmuştur. İran'ın devrim sonrası dış politikasının militan söylemi, Türkiye'ye uluslararası ve bölgesel olarak sorun yaratmaktaydı (Calabrese, 1998: 77). Haberde Türk kamuoyundaki tedirginlik ortaya konmuştur. Bu tedirginlik hali, o güne kadar İran'la sorunsuz hatta dostane ilişkiler kurmuş olan diğer ülkelerde de mevcuttu. 1977 yılından 1979 yılına kadar geçen devrim sürecinden sonra Amerika en sadık müttefiklerinden birini ve 25 yıldan beri bölgesel siyasetinde bir köşe taşını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Bununla beraber İsrail'de Ortadoğu'daki en önemli müttefikini, petrol sağlayıcısını, birleşik savunma projelerini finanse eden bir partnerini kaybetmek üzereydi. Zaten Humeyni iktidarı devraldığında İran'ın dış siyasetinde kökten bir değişiklik gerçekleşecek ve Amerika "Büyük Şeytan", İsrail "Küçük Şeytan" olarak nitelendirilecekti (Bar-Joseph, 2013: 3). İran'da Şah'ın gidişi bölgesel ve uluslararası büyük değişimleri beraberinde getirecekti. Rıza Şah'ın gidişi, sanayi, üretim, madencilik, eğitim, hukuk, din ve devlet işlerinin ayrılması, yönetim ve siyasette modernleşme, kapitalizme uyum ve Batılılaşma gibi konuların sekteye uğramasını da beraberinde getirecekti (Marin Guzman, 2003: 109).

Gazetenin 17 Ocak 1979 tarihli sayısının 15. sayfasında Şah'ın gidişiyle ilgili haberlerin ayrıntısına yer verilmiş, Şah'ı yıkan olaylar ve devrim başlangıcından itibaren kronolojik sırayla anlatılmıştır. 1977 yılında başlayan gösterilerin 1979 yılında Şah'ın gidişiyle sonuçlandığı belirtilmiştir (Hürriyet, "Tahtı sarsan olaylar", 17 Ocak 1979).

24 Ocak 1979 tarihinde, Türkleri ve Türkiye'yi ilgilendiren bir haber yine gazetenin birinci sayfasında yayınlanmıştır. Buna göre, Humeyni taraftarları ve karşıtları arasında çatışmalar sürerken, Tebriz şehrinde Azeri Türkleri, dini esaslara dayalı bir halk idaresi kurmuştu. Bu arada İran'da çalışan Türk gurbetçilerin Türkiye'ye giriş yaptıktan sonra toprağı öptüklerini gösteren bir fotoğraf yine birinci sayfadan yayınlanmıştır (Hürriyet, "Tebriz'de Türkler halk idaresi kurdu", 24 Ocak 1979). Bu tarihten itibaren İran'dan gelen haberlerde, Hürriyet Gazetesi muhabiri Oktay Köse'nin imzası görülmeye başlanmıştır.

Bir sonraki günün Hürriyet Gazetesi'nde artık Paris'te sürgünde bulunan Ayetullah Humeyni'nin İran'a geleceği konuşulmaya başlanmıştır. Ancak birinci sayfadan verilen haberde İran Silahlı Kuvvetleri'nin kimin tarafında yer aldığı belli olmadığı da belirtilmiştir. Türkiye'nin doğu komşusu İran'da hala bir otorite boşluğu mevcuttur ve yeni siyasal rejimin nasıl olacağı Türk basınında ve kamuoyunda merak konusudur. Bu arada haberin Türkleri ve Türkiye'yi ilgilendiren bölümünde İran'da yaşayan Türklerin Tebriz'de Türkçe bir gazete yayınladıkları da belirtilmiştir. Bununla beraber gazete, Türk kamuoyunun merak ettiği bir gelişme olan devrik Şah ve ailesinin nasıl yaşadığına ilişkin haberleri de okuyucularına sunmaktadır. Şah, ilk önce Mısır'a Enver Sedat'ın yanına gitmiş, daha sonra ise Fas Kralı'nın davetlisi olarak Fas'a geçmiştir. Asıl hedefi Amerika'ya geçmek olan Şah'a Amerika Birleşik Devletleri'nin soğuk baktığı da haberde belirtilmiştir (Hürriyet, "İran Ordusu kimden yana belli değil", 25 Ocak 1979). İran Şahı ve ailesiyle ilgili haberler artık siyasi haber olmanın ötesinde magazinsel boyutuyla

incelenmeye başlanmıştır. Gazetenin 8. sayfasında Şah'ı hangi ülkenin kabul edeceğine dair tahminler yapılmaktadır. Magazin haberinde Şah'ın dünyanın çeşitli ülkelerinde 31 adet villası olduğu belirtilmektedir. Haberde ayrıca sürgündeki diğer kralların da yokluk içinde olmadıklarına ilişkin bir dosya da yer almıştır (Hürriyet, “Şah'ın dışarda 31 villası var”, 25 Ocak 1979).

26 Ocak'tan itibaren gazetenin birinci sayfasında İran'la ilgili çıkan haberlerde Humeyni resimleri kullanılmaya başlanmış ve İran'a gelişinin Pazar gününe ertelendiğine ilişkin bir haber verilmiştir (Hürriyet, “Humeyni yolculuğunu pazara bıraktı”, 26 Ocak 1979). Gazetenin 16. sayfasında yine İran Şahı ve eşi Farah Diba'nın akıbetlerine magazinsel boyutuyla yer verilmiştir (Hürriyet, “Şah huzursuz, Farah süzgün”, 26 Ocak 1979). Babasının Türkiye'yi ziyareti ve Atatürk döneminden beri modernleşme sürecinde Türkiye ile rakip olan İran ve şahlarının hayatları, özellikle Prenses Süreyya ve Farah Diba'nın hayat hikayeleri Türk basınında her zaman magazinsel boyutuyla işlenmiş ve Türk okuyucusunun ilgisini çekmiştir. İran tahtındaki böylesi önemli bir gelişmenin de Türk medyası tarafından atlanmadığını görmekteyiz.

Ordunun bir kısmının hala Şah'ı desteklediğine ilişkin bir haber “Humeyni yüzünden ordu ile halk çatıştı” başlığıyla yayınlanmıştır. Çatışmalar sürdüğü müddetçe Humeyni'nin de İran'a geliş süreci uzamıştır. Gazete, birinci sayfadan verdiği haberde geleneksel molla kıyafetleri içinde Humeyni ve torunlarının, yine geleneksel şekilde yerde bağdaş kurmuş fotoğraflarını yayınlamıştır. Fotoğraf, modern İran'ın geçirdiği dönüşümü göstermesi bakımından sembolik bir önemi haizdir (Hürriyet, “Humeyni yüzünden ordu ile halk çatıştı”, 27 Ocak 1979). Ancak Humeyni'nin İran'a dönüşü uzamaya devam etmektedir (Hürriyet, “Humeyni İran'a dönüşünü durmadan erteliyor”, 28 Ocak 1979). Bu süreçte ise İran'da iç savaş süreci devam etmektedir. Son gösterilerde 50 kişinin öldüğü haberlerde işlenmiştir (Hürriyet, “İran'da en kanlı gösteri: 50 ölü var”, 29 Ocak 1979).

30 Ocak 1979 tarihinde İran'da kurulan Kürdistan Birlik Komitesi'yle ilgili bir haber yayınlanmıştır. Türkiye tarafından dikkatle izlenen bu olay, Türk kamuoyunda da sıkıntı yaratmış gibi görünmektedir (Hürriyet, “İran bölünüyor”, 30 Ocak 1979). Aynı tarihte İran ve Türkiye'yi ilgilendiren iki haber daha birinci sayfadan yayınlanmıştır. Haberlerden birinde Şah'ın devrimle ilgili olarak Amerikan Başkanı Carter ve CIA'yi suçladığına ilişkin bir bilgi yer almaktadır (Hürriyet, “Şah CIA ve Carter'i suçladı”, 30 Ocak 1979). Türkiye ile ilgili olan haber ise Rus kaynaklarına dayanmaktadır. Rusya'ya göre İran'daki devrimden sonra “emperyalist Batı, bekçilik görevini Türkiye'ye verecektir.” Pravda Gazetesi'nden alınan habere göre, Türkiye Batı'nın doğudaki yeni dayanağı olacaktır (Hürriyet, “Rusya'ya göre Batının bekçiliğini İran'ın yerine Türkiye yapacak”, 30 Ocak 1979).

İran hükümeti artık Humeyni'nin gelişini gönülsüz de olsa kabul etmiş, ancak Humeyni gelişini tekrar ertelemişti. Ancak Hürriyet Gazetesi, ordunun Humeyni'yi istemediğini ve Humeyni'nin bu yüzden İran'a gelişini ertelediğini belirtmektedir. Gazete birinci sayfadan gördüğü haberi, Başbakan Şahpur Bahtiyar'ın bir illüstrasyonu ve İngilizce “Şah bir katildir” afişi asan çarşafli kadınların fotoğrafı ile sunmuştur (Hürriyet, “Ordu Humeyni'yi istemiyor”, 31 Ocak 1979). Gazetenin iç sayfalarında (8. Sayfa) yine sürgündeki Şah'a dair haber verilmiştir. Haberde Fas'ta yaşayan Şah'ın özel muhafızlarına

güvenmediği ve özel yetiştirilmiş köpekleri ile korunduğu ve kurşungeçirmez yelek giydiği belirtilmiştir. Haberde daha önce Şah'ın elini öpmeye çalışanların şimdi Humeyni'nin elini öpmeye çalıştıkları iki ayrı fotoğraf karesiyle sunulmuştur (Hürriyet, "İran için her kafadan bir ses çıkıyor", 31 Ocak 1979).

1 Şubat 1979 tarihinde Humeyni'nin İran'a geleceği haberi verilmiştir. Humeyni'nin İran'a gelişi gerilimli ve heyecanlı bir süreç olarak okuyucuya aktarılmıştır. Oktay Köse'nin haberinde 14 senedir sürgünde olan Humeyni'nin gelişi öncesi, kara, hava ve deniz birliklerinin Tahran'da gösteri yaptıkları bildirilmiştir. İran'da zenginliğin ve muazzam şahsi servetin simgesi olan Şah'ın Humeyni'den daha az mal varlığına sahip olduğu bilgisi de ilginç bir dipnot olarak haberde yer almıştır (Hürriyet, "Geliyor... Humeyni Tahran'a geliyor", 1 Şubat 1979). Humeyni'nin İran'a dönüşüyle beraber, İslam Devleti fikri ön plana çıkmıştır. Hürriyet Gazetesi de Humeyni'nin en yakın arkadaşı Ayetullah Nuri'nin açıklamalarını yayınlamıştır. Bu açıklamalara göre, İran'da modern devlet yönetimi terk edilecek ve İslam Cumhuriyeti kurulacaktır. Gazete bu açıklamalar ile birlikte, İran'daki Fedayin-i Halk ve Mücahidin gibi Marksist-Leninist grupların kurulması planlanan İslam devletine karşı ayaklanma hazırlığında olduklarını da belirtmektedir. Bunun yanı sıra, Şah yönetimi döneminde İran ile araları iyi olan Batılı devletlerin kaygılı oldukları da haberde yer alan bir diğer unsurdur. Haberde Humeyni'nin bir fotoğrafı da kullanılmıştır (Hürriyet, "Birçok gizli örgüt Humeyni'nin gölgesinde", 2 Şubat 1979).

Hürriyet Gazetesi, İran Devrimi esnasında ve sonrasında bu olaya çok büyük ehemmiyet atfetmiş ve üç muhabirini İran'da görevlendirmiştir. Bunlardan biri olan Yıldırım Çavlı'nın özel haberi, gazetenin birinci sayfasından 4 Şubat 1979 tarihinde yayınlanmıştır. Bu haberde Humeyni'nin eğer Şah tarafından atanan dönemin İran Başbakanı Bahtiyar istifa etmezse cihad ilan edeceğine ilişkin sözlerine yer verilmektedir. Dünyadaki diğer basın organizasyonlarının da Hürriyet Gazetesi ile beraber bu konuyu derinlemesine inceledikleri ve dünyanın her yerinden 500 gazetecinin Humeyni'nin basın toplantısını izlemeye geldikleri de haberde belirtilen bir diğer unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine bu haberde mollaların güçlü bir biçimde yer aldığı devrim konseyini atadığını duyurmuştur (Hürriyet, "Humeyni 'Cihad ilan edebilirim' dedi", 4 Şubat 1979). Bilindiği üzere İran'da devrimden sonra diğer Müslüman ülkelerinden farklı olarak yönetim ruhban sınıfının eline geçmiştir. Ruhbandan bir kişi fakih yani ülkenin lideri konumuna yükseltilmiştir. Ruhban sınıfı, devletin yönetim merkezlerini, güvenliğini ve yargı sistemini ele geçirmişlerdir. Onlar ve takipçileri, toplumsal ahlak kurallarını belirlemiş ve yaptırımların uygulayıcısı olmuşlardır. Kıyafet ve kadının bedeni üzerinde hak sahibi olan ruhban sınıfı aynı zamanda devletin resmi ideolojisinin de belirleyicisi haline gelmiştir. Kanunları İslami kriterler bazında kendileri yapmış ve sadece kıdemli İslami jürilerce yeterlilikleri sorgulanabilmiştir (Bakhash, 1989: 54). Haberde bahsedilen Devrim Konseyi işte bu sürecin başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Bu haberle beraber, yine İran'da görev yapan bir başka Hürriyet muhabiri Oktay Köse'nin "Humeyni'nin yanından geliyorum" isimli yazı dizisinin reklamı da birinci sayfadan verilmektedir. Oktay Köse'nin yazı dizisinde, İran kadınının çarşafa girdiğinden, çador giymeyen kadının Şah taraftarı olarak görüldüğünden ve İran kadınının çarşafı dini gerekçelerle değil, Şah'a karşı direnişin simgesi olarak giydiğinden bahsedilmektedir. Yazı dizisinde ayrıca kadınların gelecekte endişeli oldukları belirtilmektedir (Hürriyet, "İran kadını çarşafa büründü",

4 Şubat 1979). Gazetenin aynı günkü nüshasında, Bedii Faik'in Humeyni'yi Rasputin'e benzettiği bir köşe yazısının da var olduğunu görmekteyiz. Din adamlarının politikaya atılmalarını “ürkütücü” olarak nitelendiren Bedii Faik, İran Devrimi'ne başka bir açıdan bakmakta ve Şah'ın yok oluşunu beraberinde getiren unsurun İran'daki Azeri Türklerinin baskıya uğraması olduğunu belirtmektedir (Bedii Faik, “Rasputin...”, 4 Şubat 1979).

Sonuç

Hürriyet Gazetesi'nin İran'la ilgili yayınladığı haberlerde; devrimin en ateşli günlerinde Şah Rıza Pehlevi ve ailesiyle ilgili haberlerin yoğun bir biçimde yayımlandığı, bunlara Şah ve Farah Diba ile yapılan söyleşilerin de eklendiğini görürüz. Şah Rıza Pehlevi gazete tarafından sıklıkla eski Başbakan Adnan Menderes'in Yassıada'daki durumuyla özdeşleştirilmektedir.

İran Devrimi esnasında “mustazaf - müstekbir” ayrımını kullanan ve Velayet-i Fakih kuramını getiren sürgündeki Ayetullah Humeyni daha sonraları devrimin lideri konumuna yükselecekse de, devrim sırasında İran'ın akıbeti konusunda rivayet muhtelifi. Türk basınına temsilen incelediğimiz Hürriyet Gazetesi de gündemi yorumlarken Şah'ın mutlaka gideceğini, ancak yerine gelecek olan yönetimin ne olacağının Türkiye açısından çok önemli olduğunu belirtmektedir.

Hürriyet Gazetesi'nin İran Devrimi'ne ve genel olarak İran'a bakışında Şah ve ailesini hala bir “magazin figürü” olarak gördüğünü ve amacının bu figürün düşüş hikâyesini tüm ayrıntılarıyla anlatmak olduğunu görürüz.

Laik ve demokratik esaslara dayanan Türkiye Cumhuriyeti'nin hemen yanı başındaki komşusunun akıbetini de merakla aktaran Hürriyet, İran'ın bölünmesi neticesinde ülkedeki Türk kökenli yurttaşların durumuyla ilgili de haber yapmaktadır. Gazetenin önemle üzerinde durduğu konulardan birisi de, olası bir bölünme halinde İran Kürdistan eyaletinin akıbetidir.

Kaynakça

Abrahamian, Ervand, (2002). *Humeynizm: İslam Cumhuriyeti Üzerine Denemeler*, (Çev. Mehmet Toprak), İstanbul: Metis Yayınları.

Abrahamian, Ervand, (2008). *Modern İran Tarihi*, (Çev. Dilek Şendil), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Arı, Tayyar (2004). *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, İstanbul: Alfa Yayınları.

Arjomand, Said A., (1988). *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*, New York: Oxford University Press.

Bakhash, Shaul, (1989). “*The Islamic Republic of Iran: 1979-1989*”, *The Wilson Quarterly*, 13:4, 54-62.

Bar-Joseph, Uri, (2013). “*Forecasting a Hurricane: Israeli and American*

Estimations of the Khomeini Revolution”, *The Journal of Strategic Studies*, 1-25.

Bartet, Leyla, (1980), “*Islamismo y revolucion: el caso del Iran*”, *Nueva Sociedad*, 49, 134-145.

Calabrese, John, (1998). “*Turkey and Iran: Limits of a Stable Relationship*”, *British Journal of the Middle East Studies*, 25 (1), 75-94.

Clawson, P. ve Rubin M., (2005). *Eternal Iran: Continuity and Chaos*, New York: Palgrave Macmillian,.

Dabashi, Hamid, (2007). *İran: Ketlenmiş Halk*, (Çev. Emine Ayhan), İstanbul: Metis Yayınları.

Daniel, Elton L., (2000). *History of Iran*, Westport: Greenwood Press.

Fekri, Amir A., (2011). *Tarihsel Gelişim Sürecinde İran Devrimi*, İstanbul: Mızrak Yayınları.

Gartwaite, Gene R., (2011). *İran Tarihi: Pers İmparatorluğu’ndan Günümüze*, (Çev. Fethi Aytuna), İstanbul: İnkılap Yayınları, 2011.

Jahanpour, Farhang (1984). “*Iran: The Rise and Fall of the Tudeh Party*”, *The World Today*, 40:4, 152-159.

Jalaeipour, Hamidreza (2006). “*Iran’s Islamic Revolution: Achievements and Failures*”, *Critique: Critical Middle Eastern Studies*, 15:3, 207-215.

Katouzian, Homa, (2011). “*The Revolution for Law: A Chronographic Analysis of the Constitutional Revolution of Iran*”, *Middle Eastern Studies*, 47:5, 757-777.

Katouzian, Homa, (2010). *The Persians: Ancient, Mediaeval and Modern Iran*, New Haven: Yale University Press.

Marin Guzman, Roberto (2003). “*Iran Contemporenao: De La Monarquia a la Republica Islamica Analisis de Las Luchas Sociales y de la Alternativa Religiosa Shiita Frente al Secularismo*”, *Revista de Humanidades: Tecnologico de Monterrey*, 014, 91-126.

Martin, Vanessa, (2003). *Creating an Islamic State: Khomeini and the Making of a New Iran*, London:I.B. Tauris.

Miyata, Osamu, (1987). “*The Tudeh Military Network during the Oil Nationalization Period*”, *Middle Eastern Studies*, 23:3, 313-328.

Takeyh, Ray, (2009). *Guardians of the Revolution: Iran and the World in the Age of Ayatollahs*, New York: Oxford University Press.

Uyar, Mazlum, (2007). “*The Concept of Sovereignty and the Position of the Ulama in both Constitutions of Iran (1906 and 1979)*”, *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl:11, S:31, 1-30.

Yılmazata, Mehmet, (2014). Alman Arşiv Belgelerine göre Hitler Rejiminin Türkiye’deki Faaliyetleri (1933-1945), Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

<http://www.saylor.org/site/wp-content/uploads/2011/06/Mohammad-Mosaddegh.pdf> Erişim Tarihi: 4.10.2016.